

Старогръцка литература

2020/2021 (НФ, 3-ти сем.)

Въведение в старогръцката литература

(допълнителна лекция, част II)

За старогръцкия език (по ИГрЛ¹)

Според някои до 30% от корените в старогръцкия не могат да бъдат обяснени във връзка с другите индоевропейски езици – значи има смесване с местните езици.² До III в. пр. Хр. гърците нямат единен език. Различаване от другите народи. При Омир карите са “варварогласни” (βαρβαροφωνοί, Ил. II, 867). Но пак у Омир няма общ термин за ахейци, данайци и аргийци.

Диалектите: дорийски, йонийски (традиционно се е смятало, че произлизат от Атика, от сина на Кодър, края на XI в. пр. Хр.), еолийски (Тесалия, Беотия, малоазийска Еолия). Хезиод споменава за внуците на Девкалион – Еол, Дор и Ксут, и синовете на последния – Ион и Ахей. Споменава се още за аркадско-кипърско-памфилска глупа. Отличават се и говорите на Ахея и Елида.³

От литературните езици най-древен е езикът на героическия епос. След Омир го ползват Хезиод, философите (Ксенофан, Парменид, Емпедокъл), Аполоний, Квинт Смирнски и Нон. В основата му стои йонийското наречие южно от Смирна, също и на Хиос и Самос; има и еолизми от Лесбос и “северозападния ъгъл на Мала Азия”. Възможно е ядрото на троянския цикъл да е създадено около Смирна и към 800 г. да е минало от еолийци към йонийци. У Хезиод вече се срещат доризми.

Алкей и Сафо пишат на еолийски. Мимнерм, Анакреонт и Хипонакт – на йонийски. Хоровата мелика е на дорийски, вкл. Стезихор, Ивик, Пиндар и дори йонийците от Кеос Симонид и Бакхилид. Елинистическите буколици пишат на смесен език. Трагедиите (от Есхил) се пишат на древно атическо наречие, а в хоровите партии има доризми. В монолозите на вестителите има епически форми.

Езикът на прозата е йонийски, защото тя там възниква; това е език на прозаичната сага (от нея са басните на Езоп). Това е наречие, общо за “дванадесетоградието” от Смирна до Милет. Жанрът и стилът се нарича “ιστορίη” – този “исторически” език не зависи от месторождението и се оформя при дорийците Херодот и Хипократ. В него не влиза философията, често писана в стихове (Ксенофан) Атическото наречие започва да се използва през V в. – Тукидид, “Атинската полития” на Пс.-Ксенофонт. През IV в. пр. Хр. някои историци (Ктезий) все още пишат на йонийски, а някои лекари (Диокъл) минават на атически.

“Койне”-то се образува през III-II в. пр. Хр. Старите диалекти изчезват. От VI в. сл. Хр. то се превръща в средногръцки, а от XV-XVI се развива в димотики.

От края на I в. сл. Хр. има опити да се възроди атическото наречие и те продължават дълго – вкл. и в XI-XII в., после пак в XIX в. На атическа основа е “катаревуса”, въведен за държавен и образователен език през 1911.

2. Източната Римска империя - християнска и гръкоезична

След разделянето на Империята, което е започнало към края на III в. с реформите на Диоклециан и след немалко колебания е завършило в края на IV-ти със смъртта на Теодосий I, константинополската ѝ част е запазила латинския език в администрацията и правото, но в религиозния живот, образованието, търговията и всекидневието, гръцкият се е ползвал повече от латинския. Гръцкият изобщо бил проникнал дълбоко, включително и на битово равнище, макар винаги да е бил

¹ „История греческой литературы“ под ред. С.И. Соболевского и др. Москва-Ленинград. АН СССР, 1946

² с. 30

³ с. 33

използван в конкуренция с други езици – коптски, арамейски, сирийски, арменски, готски – и това са само най-разпространените източни езици преди арабската експанзия и преселението на славяните.

Употребата на латинския намалява поради много причини. Главната от тях е липсата на влиятелна държава, която да го ползва – това се случва след унищожението на западната част на Империята, завършило в 476 г. Но и преди това е бил видим хаосът на Запад, причинен от нападенията на различните германски племена и на хуните. Италийските и североафриканските територии постепенно се откъсвали от контрола на Константинопол, въпреки усилията на императори като Юстиниан (VI в.) и Константин III (VII в.), които временно отвоюват части от Запада. Освен това се усилвали разногласията с Римската църква, която след V в. е главният пазител на латинския. Споровете се водят около правомощията на римския епископ, въпросите на вярата, а през IX в. избухва и конфликта относно ориентацията на новосъздадената българска църква. След всичко това църковното общение между Рим и Константинопол прекъсва в средата на XI в.

Същевременно територията, на която гръцкият език е официален (държавен и църковен) се стеснява в течение на VII и VIII в. преди всичко поради възникването на арабския халифат и идването на българите. Империята временно се разширява през XI-XII в., главно за сметка на България, но след това отново се свива – първо заради ударите от запад и север (франки, българи), а после и от изток (турци).

След скандалния Четвърти кръстоносен поход православните гръкоезични държави на Балканския полуостров и в Мала Азия виждат в езика си едно от съществените и необходими различия спрямо враждебния „франкски” и венециански Запад. По това време се появяват и първите литературни произведения, носещи белези на простонароден гръцки, от който се развива и новогръцкият. Самите носители на този език започват да гледат на себе си не толкова като на поданици на една империя с претенции за световна роля (каквато винаги е била римската държава), а просто като на един християнски народ, отделен държавно, езиково и църковно от “франките” и само държавно и езиково от сърбите, българите и грузинците.

И така, поданиците на Източната империя мислят себе си като „римляни” дълго време след упадък и завладяването на стария Рим през V в. - може би поне до падането на Константинопол в началото на XIII в. След това обаче те започват да се наричат „гърци” (Ἕλληνες), за да се разграничат от подчинените църковно на Рим западни християни; а също и защото самите западни ги наричат така, заради езика им.

След като османските турци унищожават константинополската империя (а дълго време преди смъртта на последния император държавата е владеела само Града, околностите му и Пелопонес), бившите поданици, подчинени на константинополския патриарх, се делят на гръкоезични и славяноезични християни (това са били двата богослужбени езика на Балканския полуостров).

3. Новата гръцка държава и нейната национална доктрина

Самостоятелна гръкоезична държава се появява отново в началото на XIX в. Тя е кралство, чийто монарх произхожда от немска владетелска династия. Тази държава приема името Гърция (Ἑλλάς), макар че са били възможни и други названия. Независимите гърци, както сърбите, а след няколко десетилетия и българите, са се надявали да съберат всички свои сънародници в една държава и, ако е възможно, да възстановят под някаква форма някогашната православна империя.

Тъй като официалният език на новата държава е гръцки, гражданите ѝ претендират, че са етнически наследници на древните гърци – че са същият народ, само че вече не езически, а християнски. От това може да се направи извода, че държавата на съвременните гърци би трябвало да се разпростира по териториите, населявани от древните с техните независими полиси – егейското крайбрежие, островите, Мала Азия, Кипър, може би части от Южна Италия и Сицилия. Трябва да се спомене и убеждението, че древните македонци, управлявани от Филип II и Александър, са били, както и самите царе, етнически гърци. Наистина, от това не се прави гласно изводът, че съвременна Гърция може да претендира за териториите на Изток до Индия.

И тъй, възприема се една национална доктрина, според която има народ, която е населявал тези територии от микенско време до ден днешен, който се е запазил по същество непроменен през вековете и е бил доминиращ етнос в Източната империя от Константин I Велики до превземането на Константинопол от османските турци.

Мисли се, че в историята на гръцкия народ през вековете са настъпили само две съществени промени и че те засягат религията и държавното устройство.

Първо, в епохата на Империята, като се започне още преди Диоклециан, езичеството е било постепенно преодоляно и така всеки грък – и средновековен, и модерен – би трябвало да е християнин, и то православен християнин.

Второ, гърците, като поданици на Източната империя, са имали монарх-християнин и при създаването на модерната държава те пак получават такъв. Но, може би заради западноевропейския произход на тази династия, монархическите чувства на гърците в новата държава никога не са били много силни и днес в Гърция няма почти никакъв интерес към възстановяването на монархията.

Въпреки славата на Атина древните гърци не са имали „столица“ – тъй като никога не са имали единна държава преди обособяването на Източната империя. Самата Източна империя, както споменахме, дълго е била мислена като римска държава – при това, поне в началото, двуезична. И все пак гърците през XIX в. (а някои и до днес) виждат в създаденото през 1831 г. кралство начало на възстановяването на Източната (Византийска) империя и поради това смятат Атина за нещо като временна столица, която някак замества „естествената гръцка столица“ – Константинопол.

В ИГрЛ се говори за пет периода в съществуването на гръцката литература:

- I. Античен (края на VIII пр. Хр. – IV в. сл. Хр);
- II. Късна античност (началото на IV сл. Хр. – началото на VI в. сл. Хр);
- III. Византийски – от Юстиниан до падането на Константинопол;
- IV. Турско владичество (до 1829);
- V. Политическа независимост на Гърция

Старогръцката литература живее през първите два периода, условна граница е 529 г (затварянето на Платоновата академия).

Периоди:

1. Архаически (до първа четвърт на VII в. пр. Хр.) – Омир и Хезиод;
2. Класически (до трета четвърт на IV в. пр. Хр.) – лирика, драма, проза;
3. Елинистически (до трета четвърт на I в. пр. Хр.) – “губи се връзката с народното творчество”,

появяват се научните жанрове. В него влизат:

За “александрийски” (до 146 пр. Хр.) и следващия,

3б, в който Гърция и Македония стават римски провинции. Той завършва с установяването на принципата – 31/30 г. пр. Хр. “Елинистически” може да се нарича и целия период до изчезването на езичеството;

4. Римски (до IV в. сл. Хр.) – появява се романът.⁴

⁴ с. 24.

4. Старогръцки и новогръцки. Кому принадлежи старогръцката литература

Едно от следствията на тази национална доктрина е, че цялата гръкоезична литература през вековете – както художествена, така и друга – се оказва културна собственост на народа, населяващ модерната гръцка държава и говорещ на новогръцки език.

Относно това убеждение - че древната гръцка литература някак „принадлежи” на съвременните гърци, защото е написана на „техния” език и е произведена от „същия” народ, може да се каже следното.

Първо, новогръцкият език, макар и несъмнено да произхожда от стария гръцки (или по-скоро от опростената му международна форма κοινή), все пак се отличава от него толкова, че един грамотен и дори добре образован съвременен грък не би могъл да чете старогръцки текстове без да има специално обучение. Но това се отнася и за всеки друг читател на древните, независимо от родния му език. При това, учейки старогръцки, модерният грък трябва да се старае да отхвърли предубеждението, че за него старогръцкият трябва да е по-лесен, отколкото за чужденците, и следователно може да го изучи с по-малко труд. По същия начин и един българин би сгрешил, ако помисли, че може да чете и разбира следновековни български текстове, без да е учил дълго и систематично езика, на който са написани. Така че при работа със старогръцкия съвременните гърци нямат сигурно предимство пред останалите народи.

Второ, произходът на новогръцкия не е доказателство за съществуването на един и същ, неизменен гръцки етнос през вековете – както не може да се твърди, че днешните граждани на САЩ или Австралия са „сънародници” на Чосър и Шекспир, поради това, че езикът им произхожда от стария английски език. По същия начин е трудно да се повярва, че патриарх Фотий или Казандзакис са сънародници на Омир и Платон само защото родният им (и работен) език е по-близък до старогръцкия, отколкото е, примерно, езикът на Климент Охридски.

Накрая, дори да предположим, че съвременните гърци са „кръвни” потомци на древните, това не значи, че те имат някакво съществено предимство в разбирането на тази литература. Тя, поради съвсем различната историческа среда, в която е била създавана, е също толкова трудна за четене за модерния грък, колкото и за всеки друг европеец (т.е., западно и християнски образован човек). Тя не е „по-близка” за гърците, отколкото за които и да е други европейци, и за разбирането ѝ са нужни специални усилия, независимо дали родният език на читателя е новогръцки или не.

IV. Начини да се изучава литературата. Видове отношение към произведенията на литературата и изкуството

Някои по-влиятелни подходи

В подхода към старогръцката литература през вековете са съществували различни гледни точки, много от които се използват и днес.

Социологическата (също и диалектико-материалистическата, марксистка) гледна точка отрича „националността” като решаващ фактор и твърди, че литературата, като всяко културно явление, е резултат от определени обществени (или общественно-

икономически) отношения, които се появяват във всякакви общества на определена степен на развитие и са сравнително слабо зависими от езика и „националния характер”.

Литературата е “надстроечно явление”.⁵ Относно нацията се допускат изключения. Примерно, говори се, че гърците винаги са имали съзнание, че са един народ, което не могло да бъде заглушено дори от “господстващата църковна идеология, подчертаваща разрива между християнска и езическа култура”.⁶

Тази гледна точка посочва като свое особено достойнство „научността” и „обективността”. На тази основа през ХХ в. бяха написани и преведени на български няколко истории на древна Гърция и на старогръцката литература.

Марксизмът-ленинизмът се занимава с въпроса за “историческата оценка” на обществата и културните явления. В увода на ИГрЛ се цитират Маркс и Енгелс, според които: “Този център на теократическата империя е станал истинска преграда за разпространението на европейския прогрес”. Когато се говори за периодизация, се търси момента на преминаване от една обществено-икономическа формация („строй”) към друга. “Феодалното общество се оформя при управлението на Юстиниан и достига разцвета си едва през XI в.”⁷ Марксистката хуманитаристика претендира за историческо обобщение, за което нейният противник “буржоазната наука” бива намерена за неспособна.⁸ Критикува се тясно филологическото проучване на древността. Понякога с голяма лекота се отхвърлят съчинения на влиятелни автори.⁹ Предполага се, че с времето “обществените условия се усложняват, а с това се усложнява и съзнанието на хората”.¹⁰

Жанровете се свързват с тези формации – примерно, казва се, че „цялата народната поезия от докласовото общество е устна”.¹¹ Старогръцката литература се дели на периоди според развитието на робовладелското общество и външните политически изменения в Гърция и Близкия изток.¹²

Друга гледна точка е романтическата, според която влиятелните („класически”) литературни произведения, както и всяко изкуство, възникват благодарение на особения „гений” (или характер) на народа и индивида. Така се гледа на старогръцката и на всички други литератури през ХІХ в., особено в германоезична Европа, където е засвидетелствана в произведенията на мнозина влиятелни философи на изкуството. Възприелите този подход мислят, че произведенията на изкуството могат да бъдат оценени адекватно само от достойни за тях „духове” и че разбирането им е постижимо повече чрез „вчувстване”, отколкото чрез сух интелектуален анализ. Идеята за “единния елинизъм”, за която споменах, и която е основана на предположението за единен гръцки народностен талант и характер, останал по същество непроменен от най-дълбока древност до днес, явно е романтическа.

Съществува и още една гледна точка, която може да бъде наречена имперска или глобалистка, от която дори най-прочутите литературни произведения се разглеждат преди всичко като любопитни факти, извадени от миналото на различните народи. На

⁵ с. 22.

⁶ с. 22. Впрочем учителите на Църквата не си служат с понятието “култура”.

⁷ с. 8.

⁸ с. 15

⁹ с. 17 за Шпенглер; преди това за Хегел – “размишленията му за доисторическите епохи могат да предизвикат сега само усмивка”. За други (Белох, Виламовиц) се казва, че методологическите им позиции били напълно неприемливи (с. 16).

¹⁰ с. 21

¹¹ с. 20

¹² с. 22

заниманието с литературна история се гледа като на елитна дейност, която могат да си позволят не много, но добре осигурени, преуспели хора (и общества). Запознаването с книги, и въобще с какви да е произведения на изкуството, е вид развлечение, нещо като непрофесионален спорт или колекционерство. Стойността на литературните и други произведения се определя от тяхното „влияние“ или дори „модност“, а добър познавач е онзи, който просто е добре осведомен за мненията относно тях. Такъв е духът на британските изследвания, оформил се през XIX в. от който е повлияна и цялата съвременна англоезична хуманитаристика.